

ПИРОЖКОВ
Сергій Іванович —
академік НАН України,
віцепрезидент НАН України,
голова Секції суспільних
і гуманітарних наук
НАН України

ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ДОПОВІДЬ НАН УКРАЇНИ «ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР УКРАЇНИ»

Стенограма доповіді на засіданні
Президії НАН України 26 лютого 2020 року

Зазначено, що Секція суспільних і гуманітарних наук НАН України на постійній основі здійснює підготовку концептуальних документів у формі національних доповідей щодо найактуальніших проблем розвитку української держави та суспільства. У черговій Національній доповіді «Євроатлантичний вектор України», основні положення якої стисло наведено у виступі, ґрунтовно досліджено загальний стан, тенденції і перспективи відносин України з євроатлантичними структурами.

Шановний Борисе Євгеновичу!

Шановні члени Президії!

Шановні запрошені!

Як вам відомо, вже стала доброю традицією підготовка установами Секції соціальних і гуманітарних наук НАН України щорічних національних доповідей з актуальних проблем сьогодення. Отже, сьогодні на розгляд Президії НАН України ми виносимо чергову, 10-ту національну доповідь на тему «Євроатлантичний вектор України». В її підготовці взяли участь фахівці Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Інституту соціології НАН України, Державної установи «Інститут всесвітньої історії» НАН України.

Вибираючи тему цього річної доповіді, ми виходили з того, що в лютому 2019 р. Верховна Рада України внесла доповнення до ст. 102 Конституції України такого змісту: «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Цей факт свідчить про те, що, з одного боку, досягнуто загальнонаціонального консенсусу в реалізації цього стратегічного курсу, а з іншого — що є нагальна потреба в глибокому осмисленні та виробленні конкретної програми дій щодо його практичного втілення.

Рис. 1. Суть євроатлантичного вектора України

Відтак Верховна Рада України підтвердила *європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу держави*. Тому ми вважаємо, що реалізація євроатлантичного курсу України потребує глибокого наукового опрацювання, визначення основних складових і умов його втілення та перешкод на цьому шляху, оцінки реальних перспектив досягнення кінцевої мети.

Політична, економічна й безпекова турбулентність сучасного світу, спричинена суперечливістю інтересів різних міжнародних інституцій, посиленням глобальної економічної конкуренції і протистоянням, збройною агресією Росії проти нашої держави, зумовлює вибір Україною євроатлантичного вектора з акцентом на внутрішні зміни, коли реформи здійснюються не для зовнішньої оцінки, а для безпеки й утвердження країни як суб'єкта історії, створення належних передумов для успішної реалізації власного цивілізаційного проекту в ім'я інтересів українського народу.

Як ми розуміємо євроатлантичний вектор? На нашу думку, це рух у напрямі *євроатлантичного простору*, який сьогодні є стрижнем *західної цивілізації*.

Західна цивілізація ґрунтується на таких ключових світоглядних ідеях та цінностях:

- ідея особистості та її свободи (цінність прав людини, гідності та справедливості);
- ідея і практика технічного оволодіння природою (цінність раціональності та сталого технологічного розвитку);
- ідея історії та прогресу (цінність демократії як найбільш продуктивного устрою, забезпечення прав людини, її гідної самореалізації).

Західна цивілізація функціонує на основі *інноваційного типу розвитку*. Її можна розглядати як євроатлантичну цивілізаційну спільноту.

Натомість протягом кількох століть Україна перебувала у складі **євразійської цивілізаційної спільноти**, для якої характерний *мобілізаційний тип розвитку*. Цьому типу розвитку притаманний авторитарний стиль керівництва, репресивність щодо тих, хто виявляє незгоду чи бодай хоче дискутувати.

Разом з тим, сьогодні перед Україною постає історична необхідність інтеграції з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою задля реалізації завдань і цінностей цивілізаційного проекту України, що потребує передусім *інноваційного*, а не *мобілізаційного шляху розвитку* (рис. 1).

Перебування України на межі двох цивілізаційних спільнот — *євроатлантичної* та *євразійської* не є ані випадковим, ані тимчасовим. Це дає підстави вважати, що формула *конструк-*

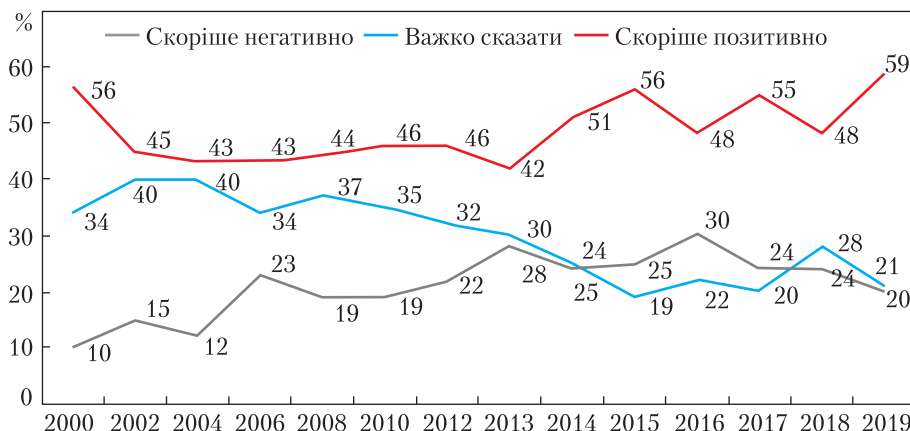

Рис. 2 Динаміка ставлення населення України до вступу в ЄС у 2000–2019 рр.

тивної стратегії реалізації євроатлантичного вектора означає інноваційний розвиток у взаємодії з міжнародними партнерами на основі спільних цінностей та врахування власних національних інтересів з акцентом на посилення цивілізаційної суб'єктності України.

Питання про євроатлантичний вектор розвитку України постало майже одразу після проголошення у 1991 р. незалежності нашої держави. Однак у 1990–2000-х роках воно мало здебільшого декларативний характер, не було концептуально опрацьовано на рівні як зовнішньополітичних пріоритетів, так і національної стратегії реалізації. Основна риторика політичного керівництва держави в той період зводилася до *співробітництва й партнерства* з ЄС та НАТО. При цьому домінували концепції як **багатовекторності** у зовнішній політиці, так і розвитку **стратегічного партнерства** з північним сусідом — Російською Федерацією. Лише 23 травня 2002 р. Рада національної безпеки і оборони України прийняла стратегію співробітництва з НАТО, в якій кінцевою метою було визначено *набуття повноправного членства у Північноатлантичному альянсі*. Пізніше це положення, а також настанова на повноправний вступ до Європейського Союзу були офіційно закріплені в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України».

Аналіз громадської думки щодо геополітичних векторів розвитку України, проведений у 2019 р. Інститутом соціології НАН України,

показав, що в українському суспільстві вона *виразно суперечлива*.

Курс на вступ України до ЄС мав досить високий рівень підтримки серед населення України протягом останніх двох десятиліть. У 2000 р. скоріше позитивно до реалізації цього геополітичного і гео економічного проекту ставилася більшість населення — 56%, приблизно така сама частка громадян (59%) віддала йому перевагу і в 2019 р. (рис. 2).

Зближення України з ЄС в останні роки, на думку громадян, позитивно впливає на економічний стан нашої країни (52%), відкриває нові перспективи і можливості (37%). Найвищу оцінку серед громадян отримало встановлення безвізового режиму з країнами Європейського Союзу (55%) (рис. 3).

Однак уявлення населення про те, чого має досягти країна, за яких умов вона може бути прийнята до ЄС, є дуже розмитими і нечіткими. Навіть з чинною Угодою про асоціацію між Україною і Європейським Союзом добре ознайомлені лише 4% опитаних, 13% ознайомлені з основними положеннями, а 45% практично нічого про цей документ не знають.

Зближення з ЄС навіть в економічній площині 38% респондентів розглядають як таке, що відкриває перспективи, проте створює нові загрози. Тому сьогодні громадяни України більш реалістично починають сприймати саму сутність взаємовідносин між Україною і ЄС.

Відповіді на запитання про вплив зближення України з ЄС безпосередньо на життя рес-

пондента і його родини свідчать, що для 37% опитаних він цілком позитивний або скоріше позитивний (рис. 4).

Прихильники євроінтеграції є провідниками позитивного ставлення населення до змін в євроінтеграційному напрямі, а її противники підтримують і поширюють негативне ставлення до перетворень у країні. Нині внутрішнє протистояння прихильників та противників євроінтеграції не подолано і за певних умов може швидко актуалізуватися й загостритися (рис. 5).

Отже, в громадській думці простежуються суперечності між бажанням увійти до Європейського Союзу (більшість населення) і розумінням того, наскільки це може бути реальним. Серед громадян є три групи оптимістів, одна — песимістів і група тих, хто ще не визначився.

Перша група оптимістів (21,5%) вважає, що Україна вступить до ЄС протягом 5 років, друга (24%) — протягом 6–10 років, третя (19%) — більш як через 10 років. Проте група песимістів (18%) гадає, що Україна взагалі не має перспектив вступу до Європейського Союзу, а ще приблизно стільки ж (17,5%) не визначилися щодо цього питання.

Протягом 2000–2019 рр. спостерігається збільшення частки тих, хто підтримує **вступ України до НАТО**. Цей показник зріс з 25% до 46% (рис. 6).

Прихильники вступу до НАТО становлять 46,5% дорослого населення, проте їх менше половини і на 13% менше, ніж прихильників вступу до ЄС. Найбільше тих, хто прагне вступити до Альянсу, на заході країни, а найменше — на Донбасі. У нинішній ситуації половина громадян хотіла б активного співробітництва країни з НАТО у військовій сфері, натомість 26% вважають, що цього не можна допускати.

На тлі суттєвого зростання кількості прихильників вступу до ЄС і НАТО відбувалися принципові зміни у ставленні населення до ідеї **приєднання України до союзу Росії і Білорусі**. Так, якщо у 2000 р. скоріше позитивно до неї ставилася більшість жителів (61%), а скоріше негативно — лише кожен п'ятий (21%), то в

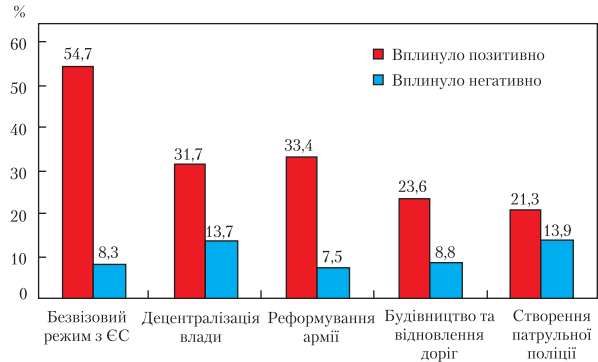

Рис. 3. Зміни, які, на думку населення, скоріше позитивно вплинули на життя країни

Рис. 4. Вплив зближення України з Європейським Союзом на життя респондентів та їхніх сімей

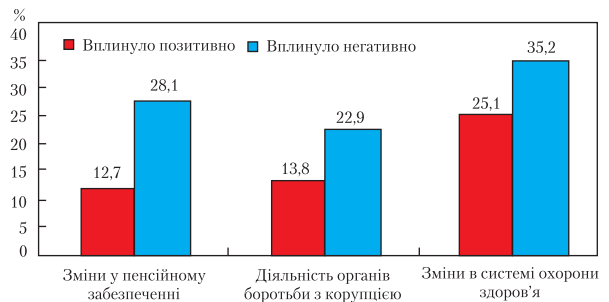

Рис. 5. Зміни, які, на думку населення, скоріше негативно вплинули на життя країни

2019 р. результати стали діаметрально протилежними: підтримують цю ідею лише 23% респондентів, тоді як її противниками є більшість опитаних (61%) (рис. 7).

Рис. 6. Динаміка ставлення населення України до вступу в НАТО у 2000–2019 рр.

Це також свідчить про принципові стратегічні розбіжності України і Росії у зовнішній політиці. Стратегічною метою Російської Федерації є підвищення її статусу як геополітичної сили у світі через збереження у сфері свого впливу держав — колишніх республік СРСР, передусім України, недопущення інтеграції України до ЄС та НАТО. Стратегічна мета України при цьому, навпаки, полягає в набутті повноправного членства в ЄС та НАТО, що сприятиме економічному та соціальному зростанню і гарантуванню територіальної цілісності й непорушності її кордонів.

Важливо підкреслити, що суспільна думка розривається між бажанням нейтрального, позаблокового статусу держави та її членством у НАТО. Така розколотість наявна не лише між окремими групами, а й навіть у свідомості одних і тих самих людей: 32% опитаних мають амбівалентну думку, одночасно вважаючи, що Україна має бути нейтральною, позаблоковою державою і членом НАТО.

Євроатлантична інтеграція України має спиратися на детально розроблену правову базу, чітке розуміння етапності й логіки процесу набуття членства в євроатлантичних структурах, стратегічне планування та наукове осмислення цих процесів, що дасть можливість коригувати їх перебіг і мінімізувати негативні наслідки, враховуючи необхідність протистояти збройній агресії Росії.

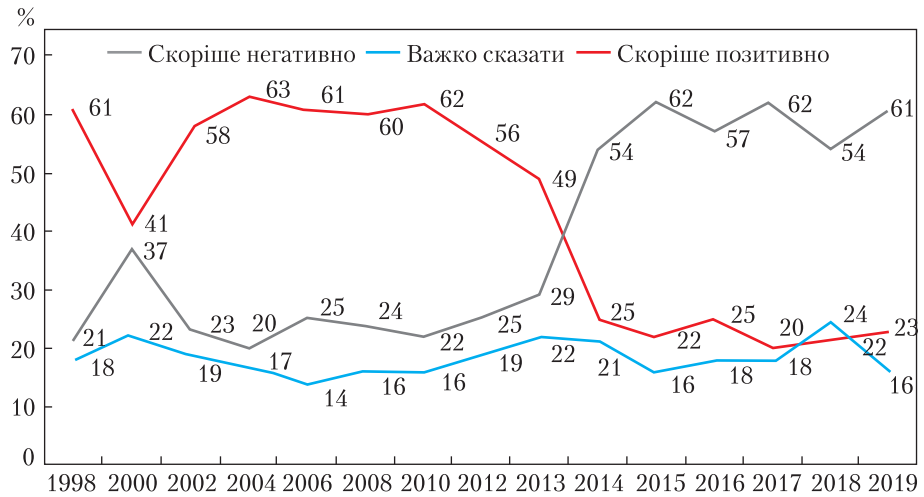
Для України надзвичайно важливим є досвід країн НАТО та ЄС щодо демократичного реформування влади і суспільства, а також різнобічна допомога у виконанні завдань на шляху євроатлантичної інтеграції. Крім того, отримання членства в НАТО певною мірою полегшить реалізацію євроінтеграційного курсу, позаяк для більшості нових членів Євросоюзу першим кроком був вступ до Альянсу, а вже потім — інтеграція з європейськими структурами.

Україна, обравши спочатку партнерство з НАТО як один з напрямів своєї зовнішньої політики, а згодом — повноправне членство в Північноатлантичному альянсі як стратегічний зовнішньополітичний курс держави, стала на шлях реформ, що охоплюють не лише сферу безпеки і оборони, а й інші галузі суспільних відносин, де є необхідність запровадження принципів демократії, верховенства права та забезпечення прав людини і громадянина.

Отже, євроатлантичні пріоритети України можна сформулювати так:

- утвердження демократичних засад суспільного життя і підвищення рівня життя громадян;
- посилення суб'єктності України та зміцнення її збройних сил;
- забезпечення верховенства права, реалізація прав і свобод людини, подолання корупції;

Рис. 7. Динаміка ставлення населення до ідеї приєднання України до союзу Росії і Білорусії

• поєднання законодавчого регулювання з ринковим економічним розвитком та гармонізацією суспільних відносин.

Перспектива членства як у НАТО, так і в ЄС лежить виключно в політичній площині й залежить від того, наскільки швидко та ефективно Україна реформуватиметься, впроваджуватиме стандарти Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу, посилюватиме демократичні інститути, зможе стати прогнозованою і стабільною країною євроатлантичного простору.

Україна має застосовувати євроатлантичну інтеграцію як рушій внутрішніх демократичних та соціально-економічних перетворень, тому вступ до НАТО та ЄС **не може бути самоціллю**.

Слід відмовитися від формату «гарна риторика замість практичних дій» і перейти до розроблення реальної «дорожньої карти» з підготовки передумов для:

1) одержання згоди від ЄС та/або НАТО на визнання за Україною перспективи членства в них;

2) спрямування державного розвитку на траєкторію виконання критеріїв членства в ЄС та/або НАТО.

Варто доповнити діяльність, спрямовану на створення передумов для членства в ЄС та/або НАТО, зусиллями у форматі двосторонніх відносин зі США, Канадою, Великою Британією,

Німеччиною, Францією, Польщею, іншими країнами — членами НАТО та ЄС.

Питання членства України в Євросоюзі залежить не тільки від її успіхів чи невдач у зміцненні демократії та розвитку економіки, а й від того, як *вирішуватимуться серйозні внутрішні проблеми всередині ЄС та в Україні*. Нині ЄС не може виступати активним гравцем на пострадянському просторі, надавати масштабну фінансово-економічну допомогу пострадянським країнам, які мають угоди про асоціацію з ЄС, на зразок тієї допомоги, яку Євросоюз колись надавав центральноєвропейським країнам. Відтак асоціація і зона вільної торгівлі з ЄС не в змозі вирішити всі наші складні економічні проблеми. Багато чого залежить від самої України.

Головні перешкоди на шляху України до членства в ЄС і НАТО є такі:

- протидія з боку Російської Федерації (збройне протистояння в зоні ООС, анексія Криму тощо);

- принцип однакості при прийнятті рішень країнами — членами ЄС та НАТО (наприклад, Угорщина вимагає від України особливого ставлення до мовних прав угорської меншини);

- дезінтеграційні процеси в Євросоюзі;

- політичні й торгівельно-економічні протиріччя між США та ЄС.

У стосунках з Європейським Союзом насамперед слід виходити з національних інтересів

України, а якщо це суперечить Угоді про асоціацію, то під час консультацій з ЄС доцільно *орієнтуватися на можливість перегляду, корекції чи доповнення тих чи інших статей Угоди*. Адже не всі її положення повною мірою відповідають сучасним проблемам і труднощам, з якими стикається економіка України, а також економіки країн — членів ЄС, які, захищаючи свої інтереси, періодично запроваджують протекціоністські заходи, порушуючи тим самим умови Угоди.

Оцінка стану і перспектив співробітництва між Україною та НАТО у *військовій сфері* зумовлює необхідність зосередити увагу на принципових питаннях, що потребують уточнення. Насамперед ідеться про усунення внутрішніх і зовнішніх перепон, які гальмують продуктивний діалог сторін. Такі перешкоди стосуються проведення військових навчань, забезпечення ширшого, хоча б інформаційного, допуску українських військових до програм оборонного планування НАТО, активнішого сприяння Альянсу в переході ЗСУ до стандартів НАТО, а головне — узгодження довгострокової концепції співпраці з НАТО в розбудові українського оборонного комплексу.

Ключові заходи, які здійснило НАТО у зв'язку з агресією РФ проти України:

- сприяння зміцненню Збройних Сил України, зокрема заснування п'яти трастових фондів для фінансування проектів у військовій сфері;
- засудження анексії Криму та збройного втручання на сході України;
- припинення цивільного та військового співробітництва з Росією;
- розроблення заходів зі швидкого й оперативного реагування в разі виникнення загрози безпеці однієї з держав — членів НАТО.

Реформи в Україні рухалися складним і часто непрозорим шляхом, що було зумовлено: 1) відсутністю чітких критеріїв, яким має відповідати держава — претендент на членство в Альянсі; 2) великою кількістю документів НАТО, що містять вимоги, яким бажано відповідати державі — претенденту на членство; 3) тривалою відсутністю консенсусу в україн-

ському суспільстві щодо питання набуття державою членства в цій організації.

Перші дві проблеми часто призводили до того, що окремі результати реформ ставали неочікуваними для громадян України. Крім того, це спричинило ситуацію, коли тривалий час реформи здійснювалися без достатніх правових підстав, зокрема на основі підзаконних нормативно-правових актів, документів, які не є міжнародними договорами.

Сьогодні більшість з цих проблем вирішуватиметься з огляду на закріплення на конституційному рівні членства в НАТО як стратегічного зовнішньополітичного курсу України. Адже цей крок означає, що створено юридичну основу для подальших реформ у нашій державі.

Реальні *стратегії забезпечення євроатлантичного вектора України* мають охоплювати політичні, економічні, військово-політичні, соціальні і гуманітарні аспекти, а також супроводжуватися активною інформаційною політикою.

Стратегії забезпечення євроатлантичного вектора України:

- *політичні* — посилення чинних інструментів співпраці з ЄС і НАТО; досягнення критеріїв членства в ЄС і НАТО; узгодження Плану дій щодо членства в НАТО; розв'язання конфлікту на Донбасі та повернення Криму;
- *економічні* — впровадження ефективної соціально-економічної моделі розвитку; моніторинг економічних та інституціональних змін в ЄС; внесення доповнень до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; географічна диверсифікація експорту української продукції;
- *соціальні та гуманітарні* — втілення європейської моделі соціальної держави; оновлення етнонаціональної політики України; системна протидія сепаратистським тенденціям; вирішення соціальних та гуманітарних проблем населення непідконтрольних територій;
- *військово-політичні* — змістове наповнення статусу України як «неформального» союзника НАТО та забезпечення заходів щодо набуття ПДЧ; розбудова українського оборонного комплексу із залученням країн НАТО;

- *інформаційні* — популяризація євроатлантичної інтеграції; формування консенсусу політичних еліт; інформаційне забезпечення послідовності курсу державної політики.

Реформи, спрямовані на створення передумов набуття Україною членства в НАТО та ЄС, безперечно, є невід’ємною складовою більш глобального процесу — *зближення з цінностями євроатлантичної цивілізаційної спільноти і демократичного втілення їх у суспільне життя*. Під час планування конкретних заходів щодо реалізації прагнення України набутти членство в євроатлантичних структурах їх варто розмежовувати із заходами, які Україна здійснює для набуття членства в кожній зі структур окремо.

Успіху реформ сприятиме й вирішення питання про розподіл повноважень органів державної влади у сфері розроблення річних національних програм та контролю за їх виконанням.

І на завершення хотів би зазначити, що протягом останнього століття Україна була переважно включена в євразійську цивілізаційну спільноту, центром якої себе позиціонує Росія, тому для формування повноцінної суб’єктності нашої держави потрібно подолати таку односторонню монозалежність. Саме тому євроатлантичне спрямування України не зводиться лише до членства в Євросоюзі чи НАТО. Це набагато складніший процес *ментально-цивілізаційних перетворень*, що означає здобуття міжнародної суб’єктності на основі реалізації інноваційної моделі розвитку суспільства.

Євроатлантичний вектор України — це не тільки рух у напрямі Європи чи Євроатлантики. Це насамперед **цивілізаційна взаємодія з європейською та євроатлантичною спільнотами на основі партнерства і забезпечення національних інтересів нашої держави.**

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик